Prof. Dr. Fuzuli Bayat

TÜRK MİTOLOJİK SİSTEMİ

(Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamla Türk Mitolojisi)

Cilt: 1

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 696
KÜLTÜR SERİSİ: 344

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-648-7 (Tk. No)
978-975-437-649-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: Ötüken Neşriyat, 2007.
6. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: VİZYON BASIMEVİ KAĞITÇILIK
MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No:1/Z
Beylikdüzü/İSTANBUL Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika No: 52098

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fuzuli Bayat'ın Özgeçmişi: 1958 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1984 yılında Azerbaycan Yabancı Diller Üniversitesi Fransız-İngiliz Dili Bölümünü üstün başarıyla ve yüksek lisans derecesi alarak bitirdi. 1984-1987 yıllarında lisede İngiliz dili öğretmenliği yaptı. 1990 yılında Özbekistan Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde doktora tezini savunarak "Doktor of Philosophie" unvanını aldı. Özbekistan'da eski Uygurcayı ve modern Özbekçeyi, Kazakçayı ve Türkmenceyi öğrendi. 1990-1992 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisinin Edebiyat Enstitüsünde ilmî araştırmacı olarak çalıştı. 1991-1993 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesinde Azerbaycan ve Rus dillerinde dersler verdi. 1993-1995 yıllarında Ortak Türk Edebiyatı Bölüm başkanlığı görevini yaptı. 1993-1997 yıllarında baş ilmi işçi (doçent) unvanı ile çalıştı.

1995-1999 yılları arasında ise Dede Korkut Ansiklopedisi hazırlama kurulunda başkan yardımcılığı ve yazarlık görevlerini yaptı. Yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1995 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliğinin üyesi seçildi ve halen de Yazarlar Birliğinin üyesidir. 1997 yılında üst aşama doktora tezini savunarak Filoloji Bilimler Doktoru, "Doktor of Sciences" (Profesör) unvanını aldı. Bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında yayınlanmış 14 kitabı:

1. *Oğuz Epik Ananesi ve Oğuz Kağan Destanı*, Sabah, Bakü, 1993
2. *Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri*, Yazıcı, Bakü, 1993
3. *Zaman Zaman İçinde*, Yazıcı, Bakü, 1993
4. *Ali Şir Nevai Hakkında Rivayetler*, Yazıcı, Bakü, 1994
5. *Şah Abbasın Arvadı*, Yazıcı, 1996
6. *Hoca Ahmed Yesevi ve Halk Sufizminin Bazı Problemleri*, Ağrıdağ, Bakü, 1997
7. *Korkut Ata. Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, KaraM, Ankara, 2003
8. *Köroğlu. Şamandan Aşıka, Alptan Erene*, Akçağ, Ankara, 2003
9. *Türk Dili Tarihi. (Geçmişten Günümüze Türk Dili)*, Ankara, 2003, 2. Baskı, KaraM, Çorum, 2006
10. *Türk Şaman Metinleri. Efsaneler ve Memoratlar*, Piramit, Ankara, 2004, 2. Baskı, 3ok, Ankara, 2005
11. *Mitolojiye Giriş*, KaraM, Çorum, 2005
12. *Ay Kültünün Dini-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adlarının Etimolojisi*, 3ok, Ankara, 2005
13. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul, 2006
14. *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken, İstanbul, 2006

ve 100'den fazla makalesi (kitaplarda, hakemli dergilerde, ansiklopedilerde) bulunmaktadır.

Evli ve 3 çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Giriş....13

BİRİNCİ BÖLÜM
MİTOLOJİK KATEGORİLER BAĞLAMINDA TÜRK MİTOLOJİSİ

1. 1. Türk Mitolojisi Dünyayı Algılamanın Kozmik Bilgi Şeklidir....15
1. 2. Dinî Sistemlerin Tesiri İle Değişen Mitolojik Olgular 20
1. 3. Türk Mitolojik Sisteminin Özellikleri 23
1. 4. Etimolojik ve Kökenbilim Açısından Türk Mitolojisinin Önemi 26

İKİNCİ BÖLÜM
SOSYO-KÜLTÜREL BOYUTTA DÜNYA MODELİ - KOZMİK TASAVVUR

2. 1. Genel Değerlendirme 27
2. 2. Dünya Modelinin Yatay Kavranılması 32
2. 2. 1. Yön Prensibine Göre Dünya Modeli 32
2. 2. 2. Yatay Yapıda Antropomorfik ve Zoomorfik Tasarım 36
2. 2. 3. Takvim Bağlamında Dünya Modelinin Yatay Algılanması ve Çadır Tasarımı 38
2. 3. Beş Unsur Bağlamında Merkez-Dış Dünya (Periferi) Kavramı 42
2. 4. Dünya Modelinin Tabakalaşma Varyantları 44
2. 4. 1. Mitolojiden Semavi Dinlere Kadar Evren Tasavvuru 44
2. 4. 2. Orta Dünyanın ve Yer altı Âlemin Tabakaları 51
2. 5. Evreni Birbiriyle Bağlayan Dünya Direği....54
2. 6. Sosyo-Ekonomik ve Zoomorfik Boyutta Tasavvur Edilen Dünya Tasarımı 59
2. 7. Dünya Modelinin Renk Simgeselliği 65
2. 8. Dünya Modelinin Zaman ve Mekân Kavramı....67
2. 9. Sonuç Yerine....71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KOZMİK BİLGİ BAĞLAMINDA TÜRK KOZMOGONİSİ
(TEMEL UNSURLAR PARADİGMASINDA ETKİLEŞİM)

3. 1. Ontolojik Bağlamda Kozmogoni 72
3. 2. Türk Düşüncesinde Kozmik Oluşum 76
3. 2. 1. Kozmoloji ve Kozmogoni (Düalizm ve İkizler Problemi) 76
3. 2. 2. Yaratılış Mitleri ve Varyantları 78
3. 2. 3. Türk Kozmogonisinde Kaos veya ilk Madde Bağlamında Demiurg ve Anti-demiurg Meselesi 82
3. 2. 4. Kozmogoniye Göre Yaratılış Sırası 88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Zamanın Yaratılması Bağlamında Türk Düşüncesinde Takvim Mitleri 92

BEŞİNCİ BÖLÜM
İLK İNSANIN YARATILIŞI (ANTROPOGONİK MİT):
DOMİNANT UNSURLAR VE YAN ETMENLER

5. 1. İlk İnsan/İnsanlar, Ruh ve Akıl Meselesi, Ölümle Tanışma 100
5. 2. Cennet'ten Kovulma ve Ezoterik Bağlamlı Yasak Meyve 105
5. 3. Türeyiş Miti Paradigmasında Hayat ve Ölüm Yargıcı Yara-Çeçen 110

ALTINCI BÖLÜM
TÜRK ESKATOLOJİK DÜŞÜNCESİNDE DÜNYANIN SONU:
KALGANÇI ÇAK

6. 1. Semavi Dinlere Kadarki Eskatolojik Düşünce 114
6. 1. 1. Evrenin Başlangıcı ve Sonu Bağlamında Eskatoloji 114
6. 1. 2. Kıyamet Alametleri..... 120
6. 1. 3. Kurtarıcılık Doktrini 130
6. 2. Monoteist Dinlerden Sonraki Türk Eskatolojik Düşüncesi.....132
6. 2. 1. Kutsal Kitaplardaki Kıyamet Anlayışı ve Kıyametin İlk Alametleri 132
6. 2. 2. Dabbetü'l-Arz ve Sonun Belirtileri 137
6. 2. 3. Doğru Yoldan Saptıran Anti-Kahramanla İlgili Bilgiler 142
6. 2. 4. Semavi Dinlere Göre Kurtarıcı 143
6. 2. 5. İslamî Bilgilere Göre Hesap Günü 146

YEDİNCİ BÖLÜM
TÜRK BOYLARININ ORTAYA ÇIKIŞI AÇISINDAN MENŞE
(ETNOGONİK) MİTLERİ

7. 1. Menşe Mitlerinin Oluşum Felsefesi 150
7. 2. Menşe Mitlerinin Merkezî Anlayışı – Bozkurtun Kurtarıcılık, Yol Göstericilik
Fonksiyonları.....154
7. 3. Menşe Mitlerinde Ağacın Rolü.....166
7. 4. Yakutların Ecdadı Er Sogotoh Elley Bootur.....169
7. 5. Uygurların Boğa Atası 171
7. 6. Atalar Kültü Bağlamında Oğuz.....174
7. 7. Menşe veya Sülale Mitlerinde Işık Fenomeni.....180

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KÖKEN (ETİOLOJİK) MİTLERİ

8. 1. İlk Başlangıcın Tamamlanması 181
8. 2. Köken Mitleri İlkel Bilgi Kaynağıdır 182
8. 3. Canlı ve Cansız Nesnelerin Kökeni 185

DOKUZUNCU BÖLÜM
TÜRK MİTOLOJİK SİTEMİNDE RUHLAR: HİYERARŞİ VE SINIFLANDIRMA MESELELERİ

9. 1. Sistemi Kurgulayan Mitolojik Varlıklar 190
9. 2. Beş Kategoride Yer Alan Ruhların Özellikleri 192

ONUNCU BÖLÜM
GÖK TANRI DİNİ-MİTOLOJİK SİSTEMİ

10. 1. Gök Tanrı Dini Bağlamında Genel Değerlendirme 197
10. 2. Gök Tanrı-Ruhlar İlişkisi 203
10. 2. 1. Başlangıçta Var Olan ve Sonradan Yaratılan Ruhlar 203
10. 2. 2. Antropomorflaşan Tanrı ile Ruhların Münasebeti 205
10. 3. Kozmik Hafızada Gök Tanrı ve Deus Otiosus Problemi 210
10. 4. Antropomorflaşma Sürecinde Tanrı'nın Simgeleri 216
10. 5. Gök Tanrı'ya Kurban Sunma Merasiminin Dinî-Mitolojik Özelliği 217
10. 5. 1. Kozmik Bir Simetri İçinde Kurban Ritüeli 217
10. 5. 2. Toplumsal Açıdan Tanrı'ya Sunulan Kurbanların Değerlendirilmesi 219
10. 5. 3. Kurban Ritüelinin Etnografik Tasviri 221
10. 5. 4. Kurban Ritüelinin Dinî-Mitolojik Bağlamı 231
10. 6. Tanrı Teoniminin Fono-Morfolojik Özellikleri 234
10. 7. Tanrı Adının Etimolojisi Üzerine 236
10. 7. 1. Tanrı Adı Üzerine Yapılan Etimolojilere Eleştirel Yaklaşım 236
10. 7. 2. Tanrı Adının Etimolojik Denemeleri 239
10. 8. Sonuç 245

ON BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRK MİTOLOJİSİNDE ASTRAL KÜLT

11. 1. Genel Giriş 246
11. 2. Ay Merkezli Arkaik Dinî-Mitolojik İnançlar 247
11. 3. Astral Mit veya Yıldız Kültü 258
11. 3. 1. Üç Arkar Yıldız Kümesi 261
11. 3. 2. Çeşitli Varyantlarda Mevcut Olan Ülker Kültü 262
11. 3. 3. Hayvan Tasarımlı Yitiken (Büyük Ayı Burcu) 265
11. 3. 5. Karakuş (Ülgü) Burcu 267
11. 3. 6. Evrenin Direği Temir Kazık 267
11. 3. 7. Yol Göstericilik Açısından Çolpan/Çoban yıldızı, Kervan veya Dan yıldızı 270
11. 3. 8. Diğer Yıldız Kümeleri 271
11. 4. Güneş Miti 274

ON İKİNCİ BÖLÜM
GÖK TANRI'DAN ANTROPOMORFLAŞMIŞ
ŞAMAN TANRISI ÜLGEN'E GEÇİŞ:
TÜRK MİTOLOJİSİNDE DEMİURG (DEMİURGOS) PROBLEMİ

12. 1. Sıfat ve Fonksiyonları Açısından Ülgen....281
12. 2. Şamanların Kurban Sunma Ritüelinde Ülgen ve Yardımcıları....286
12. 3. Antropomorflaşmanın Sebepleri....294
12. 4. Kadın Özelliklerinden Erkek Özelliklerine Geçiş....296
12. 5. Ülgen Adında Gizlenen Anlam....297

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞAMAN MİTOLOJİSİNİN BENİMSEDİĞİ
BİR ÖLÜM RUHU - ERLİK/ERKLİK

13. 1. Hayat-Ölüm Felsefesi Kavramında Erlik....299
13. 1. 1. Mitolojik Düşünceden Tarihî Şuura Geçişte Erlik....299
13. 1. 2. İkizler Miti Paradigmasında Erlik'in İşlevleri....302
13. 2. Mitolojik Ana Kompleksi Açısından Can Verme Fonksiyonu....307
13. 3. Ölüm Paradigmasında Yeraltı Dünyası Hakimleri....310
13. 4. Antropomorf Şaman Ruhu....314
13. 5. Şaman Dünya Görüşü Açısından Erlik Han'a Kurban Sunma Riti....319
13. 6. Şamanların Patronu veya İlk Şaman....321
13. 7. Dil-Fonksiyon İlişkisi Bağlamında Erlik....322

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÖZ/TÖS, ONGON,
TANGARA, EREN, YAİK/CAİK KAVRAMLARI

14. 1. Töz/Tös Anlayışının Özellikleri....324
14. 2. Kavramlar Arasındaki Bazı Farklar....326

Turkıc Mytologıcal System....332
Bibliyografya....334
Kaynak Kişiler....343
İndeks....344

ÖN SÖZ

Millî kültür değerlerimizin temel taşlarından ilkini ve esasını oluşturan mitolojimiz, inanç düzeyinde var olmasıyla güncelliğini korumaktadır. Tarih sahnesine çıkan kavimlerin mitolojisi her kavmin etnik özellikleri ile bağdaşmış durumdadır. Türk mitolojisi de Türklerin kültür hazinesinin temel taşlarını oluşturmakla millî bünyenin, millî ideolojinin şekillenmesine yardımcı olmuştur. İnsanlık bütün benzer taraflarıyla beraber coğrafi özelliklerden ve yaşam koşullarından dolayı bir takım farklılıklara da sahiptir.

Mitolojik sistemlerin benzer ve farklı yönlerinin sezilebilecek derecede olması da şaşırtıcı olmamalıdır. Nitekim bütün mitolojik sistemlerin özünde varolan urform (invaryant), değişmeyen kozmik bilgidir. Bu bilgi hem metafizik hem de bugünkü fizik ilimlerinin temelinde mevcuttur. Zamanla invaryantın varyantlaşması – mitolojik ve dinî sistemlere ayrılması- kozmik bilginin simgelere indirgenmesinden başka bir şey değildir. Dinî ve mitolojik sistemler dejenere olsa da invaryant bütün hallerde bozulmadan kalır ve varlığını sürdürür. Aksi takdirde evrenin ve evrende var olan bütün canlı ve cansız varlıkların mevcudiyetini şartlandıran düzen, nizam, denge ortadan kalkar.

O halde okuyucu mitoloji kitabını sadece geçmişin bir öyküsü şeklinde, tarih öncesi şuur ve dolayısıyla tarihî çağın başlamasıyla arşive kaldırılan olgu ve tasarım, eski çağın felsefi-ideoloji öğesi olarak algılamamalıdır. Mitolojimiz, Türk kültür ekolojisinin hemen hemen bütün tabakalarında varlığını şu veya bu şekilde sürdüren, bugünkü bilincimizin temelinde yatan ve bizi hızla küreselleşen dünya konjonktürüne hazırlayan canlı bir olgudur. Millî kültür politikamızın, turizm ekonomimizin, dünyaya açılan yolumuzun mitolojiden geçtiğini unutmamalıyız. Bu bağlamda mitoloji geçmişten geleceğe köprüdür ve bu köprü şimdiki zaman sürecinden geçmektedir.

GİRİŞ

İkinci Cihan savaşından sonra kültür bir endüstri haline getirilerek satılır konuma ve tüketilir duruma getirildi. Kolay algılanan ve eğlenceye dayalı bir kültür üretmek ve onu bir buzdolabı, bir çamaşır makinesi gibi pazarlamak 20. yy. Batı dünyasının kültür anlayışını şekillendirmeğe başladı. Nitekim "Her eve bir buzdolabı, bir televizyon gerekli olduğu gibi bir kültür de gerekir." düşüncesi Batı dünyasını endüstriyel kültür kavramına doğru götürmüş oldu. Öyle bir kültür ki üretilebilsin, tüketilebilsin ve gelir getirebilsin. Son dönemde ne yazık ki Türkiye'de de bazı bilim adamları pazarlanabilecek kültür ürünleri arayışındadırlar. Eskiye yeni bir kılıf giydirmekle kültürü modernleştirme çabası da buradan doğmaktadır. Ancak unutmamak gerekir ki kültür bir süreklilik olup, genetik yapımızda saklıdır.

İster mitolojik, ister de günümüz bilimsel verilerine göre olsun dünya bir denge üzerine kuruludur. Tıpkı ekolojik, biyolojik dengelerin mevcudiyeti gibi kültürel bir denge de vardır. Küreselleşme bu dengeyi bozabilecek veya en azından yerel kültürleri evrensel adına yok edecek ilginç kurallar getirmektedir. Yok olan kültür öğelerinin yeri sosyolojik kurallara göre bir yenisi ile doldurulmalıdır. O halde küçük, zayıf, az gelişmiş memleketler ve uluslar kültür saldırısına maruz kalacaklardır. Bütün bunları mitoloji bağlamında değerlendirmek gerekirse, o halde ucuz popülizme kaçmadan Türk mitolojik düşüncesinin mekânizmasını öğrenmekle küreselleşen dünya hızına ayak uydurmak bilincinden yola çıkarak, yaşamımızın bir parçası niteliğinde olan mitolojiyi bilmeyi hedef edinmek lazımdır.

C. Levi-Strauss'un yazdığı gibi mitlerin ölümünden değil, mitolojik olguların insanlığın ne kadar teknolojik harikalar çağı oluştururlarsa oluştursun, iç dünyamızda varlığını koruduğu ve zamanla dışa vurduğu gerçeğinden söz etmek gerekir. Tıpkı post Şamanlık gibi post mitolojik ve post ritüelistik bir çağ başlamış gibi gözükmektedir. 21. yy. maddiyatçı zihnin gerçek üstü mit dünyasına geçme çağı olacağı da varsayılabilir. İnsanlık, kurtuluşu insan merkezli, akılcı mitlerin dönüşünde ve teknoloji ile yıkılan mit dünyasının pozitivist, gerçekçi dünya ile barışında bulacaktır. Ancak asıl önemli olan bunların bilincinde olarak kendi mitolojik olgularımızı küreselleşen dünyaya taşımaktır. Aksi takdirde boşalan mitlerimizin yerine, bize altın tabaklarda sunulan genel olarak Batı, yerel olarak Yunan, Roma mitlerini koymuş olacağız. O zaman dünyaya kendi kimliğimizle değil, kopya edilmiş kimliklerle katılacağız.

Birinci Bölüm
Mitolojik Kategoriler Bağlamında Türk Mitolojisi

> Dünyamız sebepler dünyasıdır. Mitoloji ise bu sebeplere cevap arayan atalarımızın düşünce biçimidir.

1. 1. Türk Mitolojisi Dünyayı Algılamanın Kozmik Bilgi Şeklidir

Mitoloji, bizleri çepeçevre saran yaşanılan bir geçmişin dilde, ritüelde ve tasvirlerde gerçekleşen diyalektiğidir. Her halkın millî tefekkürünün, millî psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk ve temel kaynağı mitolojidir. Geniş mânâda mitoloji, yaşamla birebir bağlantılı dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür. Başka şekilde söylenirse mit, bir bütünlük oluşturan paradigmanın sentagmatik değişikliği (metin, içtimaî enstitüler, ritüeller vs.) gerçekleştirmesidir. Mitoloji onu oluşturanların gizli, kutsal bilgisidir ki bu da şuurda gerçekleşen kodlarla açıklanabilir. Mitolojik şuur kozmik bilginin yalnız kodlaşmış, şifrelenmiş, sembolik bir dile dökülmüş öyküsüdür. Mitoloji geçmişten günümüze uzanan bilgi, geleceğe dönük kehanetlerdir. *Gelecek geçmişte yazılıdır*, kuralı mitolojik sistem için en belirleyici özelliktir. Bu sebeptendir ki mitolojik çağdaki gizli kozmik bilgi tek tanrılı dinler döneminde ezoterikler (mistikler, sufiler) tarafından kutsal kitaba aykırı olmayacak bir biçimde ve boyutta yaşatılır.

Eski insanlar yaşadıkları dünyanın dışında da dünyaların var olduğuna inanmış ve bu dünyaları algılamada model olarak kendi dünyalarını kullanmışlardır. Yapılan ritüeller, söylenen anlatılar modelleştirici bir biçimde sorulara cevap aramak için gerçekleştirilmiştir. Nitekim verilen cevaplar da yaşanılan dünya tecrübeleri bağlamında olmuştur.

Mitoloji, bu gizli bilginin zamanları aşarak günümüze kadar ulaşmış simgeselleşmiş şeklidir. Bu açıdan baktığımızda kozmik bilginin yalnız *inisiyasyon*dan geçenlere aktarılmasının ve bazı ritüellere kadın ve çocukların alınmamasının nedenleri belli olur. Nitekim bunlar Türk sosyal hayatında o kadar pasif olmasalar da bazı dinsel arenalardan dışlanmışlardır. Bunu kadınların gizli törenlere alınmaması, dolayısıyla gizli bilgilere sahip olmaması şeklinde anla-

İkinci Bölüm

Sosyo-Kültürel Boyutta Dünya Modeli - Kozmik Tasavvur

2. 1. Genel Değerlendirme

Genel anlamıyla evrensel olan mit, düşünce sistematiği içinde millî bir içeriğe ve şekle bürünmüş, içinden çıktığı etno-kültürel fenomenle bağdaşmış, kendine özgü bir kodla yapılanmıştır. Bu bağlam çerçevesindeki bir yaklaşımla dünya modelinin millî-kültürel yapılanmanın temel paradigması olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

Dünya modeli, mitin makro-kozmos ve kısmen de mikro-kozmos hakkındaki düşüncelerinin sistemi olup dünyanın paradigmatik kavranılmasıdır. Mitin diğer bir algılanma şekli, sözlü kültüre dayalı metinde gerçekleşen sentagmatik anlamıdır.[1] O halde verilmek istenen mesaj, dünya modelinin paradigmasını, mesajın iletilme şekilleri ise sentagmasını oluşturur. Dünya modeli mitolojik düşüncenin mahsulü gibi değişik metinlerde gerçekleşebilir. Yani paradigma (mesajla iletilen üniteler) sentagmanın (cümle kuruluşunun) içinde yer alabildiği gibi, sentagma da paradigmanın dış yapısı rolünde kendini gösterir. Tek kelimeyle dünya modeli metnin bütün çeşitlerinde – ritüelde, maddî âbidelerde, sözde, kozmogonik, menşe, köken ve takvim mitlerinde, iptidai güzel sanat tiplerinde vs.- gerçekleşebilir. Kısacası, ikinci modelleştirici sistemde, yani önce şuurda, sonra da ritüelde ortaya çıkan dünya modeli birinci modelleştirici sistemde, yani dilde maddîleşir.[2]

Dünya modeli makro-kozmosla (evrenle) mikro-kozmos (insan) arasındaki alakayı oluşturur ve düzenler. Dünya modeli kapalı bir sistem olduğundan zaman, mekân ve manevi ilişkileri göstergeye çevirerek takdim eder. Şöyle ki dünya modeli hem toplumdaki fertler hem de toplum için davranış programıdır, denilebilir. Mitlerin kolektif işlevi de bununla ilgilidir. Diğer taraftan dünya modeli etkileyici olaylar toplamı, yararlanma, sebep ve sonuç kaideleridir.

Dünya modeli bütün mitolojik sistemlerin ana konusudur. Aslında mitoloji, sonuçta dünya modelini ortaya koymak için vardır da denilebilir. O halde Türk şuurunun mekânizması dünya modelinde biçimlenir veya dünya mo-

---

1 Bkz. Bayburin A.K., "Mif", *Svod Etnografiçeskih Ponyatiy i Terminov*, vıp.4, Moskova, 1991, s.75

2 Lotman Yu.M., "O Probleme Znaçeniy po Vtoriçnıh Modeliruyuşıh Sistemah", *Trudı Po Znakovım Sistemam*, Vıp 2, Tartu, 1965

Üçüncü Bölüm

Kozmik Bilgi Bağlamında Türk Kozmogonisi (Temel Unsurlar Paradigmasında Etkileşim)

3. 1. Ontolojik Bağlamda Kozmogoni

Mitolojilerin temel noktası olan kozmogoni (cosmogony) bir doğuş, yaratılış, var oluş öyküsüdür ki milletlerarası dinlerde temel unsur olarak nitelendirilir. Evrenin hareketlilik içinde oluşumu, düzeni kozmogonisinin başlıca objesidir. Tanrısal bir özellik arz eden kozmos aslında düzenin başlangıcı olduğundan kutsaldır ve bu yönüyle kaosa karşıdır. İlk yaratma kutsal olduğu için sonrakilerin de başlangıcı rolündedir. Kozmos bu anlamda mutlak başlangıcın bilinmesi şeklinde mitolojilerin özünü oluşturmaktadır. Başlangıç tanrısal bir güce mal edildiğinden kozmogonik kategori kaos anlayışının neleri içerdiğini de gösterir. Bu bağlamda kozmogonik veya kozmolojik düşünceler dinî düşüncelerle iç içe olduğundan veya biri diğerine malzeme oluşturduğundan her zaman etkileşime açıktır.

Mitolojik sistemin sadece tasviri bile kozmolojik modelin mevcutluğu anlamına gelir. Kozmogoni, mitolojik dünya modelini kozmik mitle tasvir etmekten başka bir şey değildir. Başka bir deyişle kutsal başlangıcın öyküsü rolünde gözüken kozmogonik mitler evrenin oluşum sürecini ve sırasını içermektedir. Kozmogoni, aslında kökenin bilinmesi için insanlığın oluşturduğu tasavvur ve tahminlerden ibaret gizli bilgilerin öykülerdir. Özellikle arkaik ve geleneksel toplumların mitolojileri başlangıcın oluşum sürecini yansıtan mitlerle doludur. Nitekim insan varoluşundan bu yana evrenin nasıl ve hangi şartlarda, neden ve ne zaman, hangi maddeden yaratıldığını düşünmüş, oluşturduğu kozmogonik mitlerle bu sorulara cevap vermek istemiştir. Verilen cevaplar her ne kadar basit, sade görünse de bugünkü ilmin cevaplarından fazla farklı değildir.

Aslında kökenle ilgili mitlerin büyük bir çoğunluğu yapısal anlamda kozmogoniye benzese ve kozmogonik mitin bir uzantısı izlenimini vermiş olsa da ayrı bir mitolojik kategoriyi oluşturmaktadır. Ancak yaratılış olmadan mantıksal olarak diğer mitolojik olguların da mevcutluğundan söz etmek anlamsız olur. Bu bakımdan mutlak başlangıcı (yani kozmosu) öykü alan kozmogonik mitler ilktir, her türlü yaratılışın başlangıcıdır, denilebilir. Ayrıca mitolojik

Dördüncü Bölüm

Zamanın Yaratılması Bağlamında Türk Düşüncesinde Takvim Mitleri

Takvim mitleri evrenin oluşumunun sosyal düzeye ulaşmasını, zamanla (aynı anlamda kelime) mekân birliğinde faaliyete geçmesini vs. konuları içerdiği için bir düzenleyici karakter arz eder. Zamanla münasebetin takvim mitleri aracılığıyla sunulması vaktin ölçülmesi ve bütün bunların koruyucu iyeler bağlamında somutlaşması dikkat çekmektedir. Takvim mitleri Türklerin zaman anlayışının metne yansımış ve sembolik bir dile dökülmüş varyantıdır. Takvim mitlerinin kodları –yıllar, aylar, fasıllar- ilkel toplumlarda insan organları ile alakalandırılır. Nitekim Evenklerde insan bedenini yansıtan on üç aylı yılın ilk ayı baştır, sonraki aylar insan vücudunun ikiye bölünmüş şekli ile adlandırılır, yani birinci altı ay bedenin sol tarafı ile aşağı inip, ayak parmaklarına ulaşır, ikinci altı ay ise vücudun sağ tarafı ile başa doğru devam eder.

Takvim mitleri, kozmogonik mitlerin yaratılış kodunun zaman kodu üzerine geçirilmiş varyantı olduğu için çoğu kez ona "kozmogonik dilin takvim varyantı" da denilir. O halde takvim mitleri başlangıcın birer hareket noktası olmasından dolayı önemlidir ve kültleşerek toplumsal bir içerik kazanmıştır. Takvim mitlerinin başlıca işlevi toplumun güncel yaşamını belli bir düzene sokmaktır. Zaman kavramının eski Türklerde önemli bir yer işgal ettiği ister Orhun-Yenisey yazıtlarında isterse de Orta Çağ edebî ve ilmî eserlerinde görülmektedir. Orhun-Yenisey abidelerinde **Öd tengri** ifadesi zamanın iyesi anlamına gelir. Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünde **Ödlek** olarak geçen zaman kavramı, ebedî olması ile beraber öç alan, fanileri öldüren antropomorf varlığın işaret şeklinde de olsa özelliğini içerir. O halde Türklerin dünü, bugünü ve yarını hakkındaki düşüncelerinin maddîleşmiş şekli olan takvim kavramı zamanla kozmik bilgilerin saklı bulunduğu bir kategori haline gelmiştir.

E. Esin'e göre **öd** veya **ödlek**, bir adımı geceyi, bir adımı da gündüzü gösteren bir ata benzetilmektedir.[1] Zamanın hızlı koşan ata benzetilmesi halk edebiyatı türlerinde, özellikle de türkülerde görülmektedir. Bu ise gizli bilgilerin programlaştırılarak güncel kavramlarla algılanmasından başka bir şey değildir. Bu bağlamda Türk mitolojisinde **Öd tengri** ya da **Ödlek** adlı iyenin varlığı takvim mitlerinde zamanın özelliği hakkındaki düşüncelerin sentezinden ortaya çıktığı gerçeğine dayanmaktadır.

---

[1] Esin E., *Orta Asya'dan Osmanlıya*, s.160

Beşinci Bölüm

İlk İnsanın Yaratılışı (Antropogonik Mit): Dominant Unsurlar ve Yan Etmenler

5. 1. İlk İnsan/İnsanlar, Ruh ve Akıl Meselesi, Ölümle Tanışma

Mitolojik sistemlerin büyük bir kısmında evrenin küçük modeli olan ilk insanın yaratılması Tanrı'ya veya tanrısal bir güce bağlanır. Evrenin oluşumu insanın yaratılması ile tamamlanır. Bu bağlamda insanın tarihi aslında kozmosun tarihiyle üst üste düşer. Kronolojik olarak bu böyle olmasa da arkaik toplumlar için türeyiş (antropogonik) miti kozmogonik mitin bir devamı, başka bir varyantı veya en azından başka bir "dille" söylenmesi niteliğindedir. İnsanın, kozmosun terkip kısmı olması, tıpkı kozmos gibi "düşünmesi" ve "konuşmasıyla" ilgilidir. Bu iletişim özellikle başlangıca dayalı kutsal zaman kavramında daha belirgin bir şekil alır. Nitekim gizli kozmik bilgiler, kozmosta var olan canlılardan yalnız insana aktarılmıştır. Diğer varlıklar bu bilgiyi anlayamaz durumdadırlar. Arkaik mitoloji için karakteristik bir özellik arz eden türeyiş mitleri, Türk mitolojisinde genel hatlarıyla Altay-Sayan Türklerinde ve Yakutlarda korunmuştur. Ancak ilk insanın yaratılışı ile ilgili Tatar, Altay, Yakut, Fin-Ugor mitlerinde de bir benzerlik vardır.[1] Bu benzerliğin sebebi, Altay döneminde Türklerle Finlerin ve Türklerle Moğolların aynı devlet terkibinde ve komşu olarak yaşamalarıdır.

Türk mitolojisinde, tıpkı kozmogonik mit gibi büyük ölçüde diğer dinlerin ve inançların etkisinde kalan türeyiş mitleri, bir bakıma mitolojik özü koruyabilse de yan etmenlerin çokluğu içinde kaybolmuştur. Nitekim Mısır tarihçisi ed-Devâdârî'nin, adları **Ay Atam** ve **Ay Va** olan ilk insanların mağarada oluşması hakkındaki vermiş olduğu mitte de İslamî tesir görülmektedir. İslamî tesirin açık olduğu bir mit de Anadolu'da yazıya alınmıştır. J. P. Roux'nun sunduğu bu varyanta göre[2] insanı yaratmak için Allah, Cebrail'i dünyaya bir avuç toprak getirmeye gönderir. İnsanın günah işleyip cehennemde yanacağını bildiğinden dünya meleğe görevinden vazgeçmesi için yalvarır. Sırasıyla bu görevi İsrafil ve Mikail de yerine getiremezler. Sonuçta ölüm meleği olan

---

[1] Yaratılış mitleri ile ilgili bkz: Holmberg U. (Harva), *The Mytology of All Races Finno-Ugric, Siberian*, T.4, New York, 1964

[2] Roux J.P., *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 1994, s.88

Altıncı Bölüm

Türk Eskatolojik Düşüncesinde Dünyanın Sonu: Kalgançı Çak

6. 1. Semavi Dinlere Kadarki Eskatolojik Düşünce

6. 1. 1. Evrenin Başlangıcı ve Sonu Bağlamında Eskatoloji

Mitoloji başlangıçla sonun, başka şekilde söylemek gerekirse kozmogoniyle eskatolojinin şerhinden başka bir şey değildir. Mitolojinin dine veya dinî inanca en yakın olanı ve en çok etkileşime maruz kalanı yaratılış ve dünyanın sonu, kıyamet hakkındaki mitlerdir.[1] Kozmogonik mitler mitolojik çağın malzemesiyse, eskatolojik mitlerin biçimlenmesi ve metne dönüşmesi tarihî şuurun ortaya koyduğu dinlerin oluşmasıyla zaman ve mekân anlayışlarının ahlakî değer kazanması ve dünya modelinin ahlakî-hiyerarşik açıdan kavranılması sonucunda meydana gelmiştir. Düşünce olarak dünyanın sonu çok eski medeniyetlerde mevcut olmuştur. Bunu Sümer, Mısır, Aztek, İnga, Maya ve nihayet Türk medeniyeti de ispat etmektedir. Eskatolojik mitlerde ahlaka bu kadar önem verilmesi başlıca dinî inançların ağır basmasıyla bağlantılıdır.

Türkçe'de **yeriding pütkeni** (yani oluş) ve **kalgançı çak** (yani son buluş) olarak geçen mitler özel bir yere sahiptir. Yaratılış ve son buluşla ilgili Rus misyoner ve bilim adamlarının Lamaist ve Hıristiyan Türkler arasından (Altay-Sayan dağları arasında ve Uzak Sibirya'da yaşayan Türkler) derledikleri mitlerde Türk düşüncesinde kozmolojinin ve eskatolojinin bazı elementleri korunabilse de Türklerce kabul görmüş dinlerin tesiri çok büyük ölçüde hissedilmektedir. Bu tesirin dışında da Şamanlığın inhisarına girmiş Altay ve Yakut mitolojik metinleri, bir kez daha dejenere olarak, Hıristiyanlık ve Budizm gibi evrensel dinlerin etkisiyle yeni bir şekil almıştır. İslamiyeti kabul eden Türklerin eskatolojik anlayışları Müslümanlıkla iç içe senkretik bir biçimde yaşamıştır. Anlaşılan şu ki eski Türkler, dünyanın sonu ile alakalı düşünceleri ya fazla

[1] Kıyamet veya dünyanın sonu hakkındaki eskatolojik mitler, eski Türk düşüncesi temel alınarak ele alınmıştır. Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'da geniş yer alan eskatolojik bilim, bu yazının ikinci kısmında yer almaktadır. Ancak eskatolojik olguları daha iyi anlamak için bu bölümün birinci kısmında da zaman zaman monoteist dinlerin verilerine baş vurulmuştur.

Yedinci Bölüm

Türk Boylarının Ortaya Çıkışı Açısından Menşe (Etnogonik) Mitleri

7. 1. Menşe Mitlerinin Oluşum Felsefesi

Türk mitolojisinin en zengin kolunu oluşturan menşe (etnogonik) mitleri, aynı zamanda Türk kozmik düzeninin topluma yansıması hakkındaki görüşleri ve millî psikolojiyi anlamak açısından da değerlidir. Nitekim konar-göçer bir hayat sürdüren Türkler kabile, boy, uruk birliğine dayalı ataerkil bir kandaş topluluğa öncelik tanımış, bunu mitolojilerine de yansıtmışlardır. Mitolojik kategoriler içinde menşe mitleri millîliğiyle dikkat çekmektedir. Yapısal, işlevsel yönüyle menşe mitleri millî bünyenin, millî psikolojinin ortaya çıkarılmasında ilk kaynaklardandır.

Menşe mitlerinde kabilenin dikkati kendi menşelerine ilişkin sorulara cevap alabilmek ve tarih karşısında görevlerini, yükümlüklerini yerine getirmek için her zaman geçmişe yönelir. Bu bağlamda insan kendini ecdadın bir parçası olarak kabul eder. Ebeveynlerden başlayarak kabile ve boyların mitik ataları olan ecdat önemli bir yere sahiptir. İnsan hayatı öteden beri ortaya çıkan hareketlerin, isteklerin sonsuz surette tekrarlanmasıdır. Ecdadın, kahramanların taklit edilmesi bütün çeşitliliklere bakmaksızın o kadar aynılaştırılır ki fert, kendi emelleri ile ecdadın emelleri arasındaki farkı göremez hale gelir.[1]

O halde menşe miti daha çok uzak geçmişin hatırası olan mitik ecdatla sonraki bölünmelerde ortaya çıkan boy, soy, uruk ve nihayet aile atalarına kadar bir yapılanma gösterir. Dünya ile barışık olmak, harmoni, bütün bu gerçek ve mitik, antropomorf ve zoomorf ecdadın varlığı, kısacası geçmişle şimdinin, şimdi ile geleceğin, yani mekânla zamanın bütünlüğü paradigmasında mümkündür.

Menşe mitlerinin zamanla destanlara, efsanelere konu olması ve oradan da yazılı kaynaklara geçmesi, Türklerin kandaş birliklere önem vermeleri ve ata kültüne saygı duymalarıyla bağlantılıdır. Buna göredir ki Türk sosyo-kültürel tarihi ata-baba kültüne verilen önemi yansıtan örneklerle doludur.

Eski Türklerin yalnız mitik ecdadına değil, gerçek atalarına da büyük saygı

---

[1] Kon İ.S., *Otkrıtie "Ya"*, Moskova, 1978, s.128-129

Sekizinci Bölüm
Köken (Etiolojik) Mitleri

8. 1. İlk Başlangıcın Tamamlanması

Aslında mitoloji, insanın kafasında oluşturduğu dünya, insan ve yaratıcı, hayat ve ölüm gibi sorulara cevap verecek bir düzeyde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda mitolojinin bir görevi de soyut ve somut kavramların alegorik izahını vermektir. İşte bu tip mitlere etiolojik – izah edici veya köken mitleri denilmiştir. Mitolojik inançlarla yaşayan iptidai kavimlerde etiolojik (köken) mitler çok gelişmiştir. Ancak etiolojik mitlerin kalıntılarına hemen hemen dünyanın bütün halklarında rastlamak mümkündür. Prensipçe etiolojik düşünceye diğer mitolojik kategorilerde – kozmogonik, türeyiş, takvim, menşe, astral vs. mitlerde rastlanılır.

Kozmogonik mitle köken mitleri arasındaki bağlantı ilk başlangıca atıfta kendini gösterir. Kozmogonik mitler dünyanın ilkin modelini (maketini) hazırlamaya hizmet eder. Ancak kozmogonik oluşumda tamamlanması gereken işler de vardır. İlk oluşumdan sonra varlıkların birbiri ile alakalandırılması, düzenin yürümesi için diğer canlı ve cansız varlıkların da ortaya çıkması gerekir. Köken mitlerinde, kozmogonik mitlerle başlayan ilk merhale tamamlanmaya doğru gider. Nitekim köken miti, bir çok durumda, bir kozmogoni ile başlar. Genelde başlangıç zamanı anlatmakla başlayan mitolojik öyküler yavaş yavaş insanların ve nesnelerin ortaya çıkma sebeplerini, yaratılışta yer alan nesnelerin özelliklerini ve kökenini açıklamaya kadar varır. Biraz daha somut yaklaşmış olursak köken veya etiolojik mitler bitkilerin, hastalık ve ilaçların, ateş, su, toprak, hava, çeşitli hayvan türleri, kuşlar, ağaçlar ve onların özellikleri, nehirler, ormanlar, göller, ayrı ayrı sosyal kurumlar, avcılık, müzik sanatı, tarımcılık vs. oluşumunun öyküsünü anlatır. Bütün bu kategorilerin tamamı etiolojik seciye taşısa da bu oluşumlar kozmogonik, astral, totem ve kült mitleri arasında paylaşılmıştır. O bakımdan köken mitleri bütün mitolojik kategorilerde vardır ve onları ilk yaratılış mitleri olarak değerlendirmek lazımdır.

Bu anlatı bütün hallerde, kozmogonik mitin uzantısı niteliğinde olup evrenin bütünlüğünü tamamlar. Bu bütünlüğün başlangıcı mutlak dediğimiz başlangıç, yani dünyanın yaradılışıdır. Köken mitleri bu başlangıç anının öyküsü-

Dokuzuncu Bölüm

Türk Mitolojik Sisteminde Ruhlar: Hiyerarşi ve Sınıflandırma Meseleleri

9. 1. Sistemi Kurgulayan Mitolojik Varlıklar

Millî şuur ve düşüncenin, millî ideolojinin ve psikolojinin temel taşı olan mitoloji, insan tefekkürünün bütün alanlarını kapsamaktadır. Paradigmatik olarak Türk mitolojisindeki ruh anlayışı hemen her şeyin yapısında var olduğuna inanılan, genellikle hayvan, özellikle de kuş biçimli ateş ya da kora benzeyen yaşam gücü, enerjidir, bu sebepten de görünmezdirler, latiftirler, çekisizdirler. Ancak ruhlar istedikleri zaman istedikleri kılıfta görünebilen, ağırlıkları olan hatta insanların üzerine çökmekle onları boğan yaratıklar olarak da düşünülürler. Oysa semavi dinlerde, özellikle de İslamiyet'te ruh inancı, mitolojide ruh olarak algılanan cin, şeytan ve meleklerden kesin şekilde farklı tutulur. Bu paradigmatik fark bütün araştırma boyu göz önünde tutulmuştur.

Türk mitolojik tefekkürüne göre evren işlev ve görevleri, rol ve biçimleri ile çeşitlilik gösteren ruhlarla kaplanmıştır. Ecdadımız, hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her şeyin bir ruhu olduğuna inanmaktaydılar. Sayıları on binlerce olan bu ruhlar değişik kategorilerde dursalar, değişik mekânlarda bulunsalar da sınıflandırma bakımından daha basit bir sistem dahilinde düşünülebilir. O bakımdan Türk mitolojik sisteminin tamamını iki ana hatta toplamak mümkündür:

A. Yaratılış ve hami ruhlar kategorisi ile ilgili olup, oluşumu ve çoğalmayı simgeleyen ve mitolojik şuurun daha eski dönemini yansıtan Mitolojik Ana (Yer Ana) kompleksine giren ve ondan çıkan mitolojik tip, karakter ve kategoriler. Değişim ve dönüşüm sürecinde iyi ve kötü kavramı bağlamında değerlendirilen, damdabaca ve demonik varlıklar olarak tasnif edilen ruhlar da birinci sistemde yer almaktadır.

B. Mitolojik Anadan çevrilme olup M.Ö. şekillenen ve başka bir özellik kazanan **Gök Tanrı dini** mitolojik sistemi, sudûr yolu ile ondan türeyen, Şamanlıkta tanrı gibi telakki eden baş ruhlar ve ona bağlı ecdat ruhları.

Onuncu Bölüm
Gök Tanrı Dini-Mitolojik Sistemi

10. 1. Gök Tanrı Dini Bağlamında Genel Değerlendirme

Türk mitolojisinin ana konusu **olan Gök Tanrı dinî-mitolojik** sistemi bugüne kadar en çok araştırılmış ve en çok çözülmesi gereken mitolojik problemlerden biridir. Gök Tanrı veya Tanrıcılık dini mitolojik sistem gibi genel dil birliği devrinden, yani proto Türk veya Altay dil devri dediğimiz dönemden beri mevcuttur. Gök Tanrı ifadesi kuşkusuz ilkel anlamıyla gökyüzünün hakimi demektir. **Gök** renk sembolü kutsallıkla beraber menşei de bildirir. Bu yüzden **Göktürk** terimi, Türk'ün renginin gök olmasını değil, (aynı şekilde gök börü ve gök teke de kurdun ve tekenin renginin gök olmasından değil) **ilahi menşeli olduğunu** gösterir.

Arkaik tipli destan kahramanlarının Tanrıoğlu olmaları da bu ilahi menşe meselesi ile ilgilidir. Evrenin üç katlı bölümünde (dünya modelinin dikey yapısı) Gök Tanrı yukarı dünya ile bağlantılı görünse de onun her üç dünyaya tesiri şüphesizdir. Orhun-Yenisey yazıtlarında ismi geçen Gök Tanrı veya Türk Tanrısı, somut zaman ve mekân yapısı olmayan yüksek tapınma kültüdür. Şamanlığın geniş şekilde yayılmasıyla biraz arka plana geçen Gök Tanrı, mitolojik metinlerde ve etnografik literatürde kendi varlığını koruyabilmiştir. Ancak hem Şamanlar hem de sıradan Türkler bütün ruhlardan üstte **Tanrı** adlı mutlak varlığın mevcutluğunu kabul ederler.

Türkolojide yüksek dereceli semavi ruhları tanrı hesap etmek, bir taraftan Şamanlığın etkisi ile ortaya çıkmışsa, diğer taraftan malum politeizm teorisinden kaynaklanmaktadır. Ayrı ayrı doğa nesnelerinin: ateşin, ocağın, diğer dağ ve orman ruhlarının, yaz-kış tanrılarının vs. **kutsal** olarak kabul edilmesi ile onlara **tapınmak** ayrı ayrı şeylerdir. Diğer taraftan, kutsal kabul edilen nesneyi tapınılan şey, diye kabul etsek, o zaman eski Türklerin yüzlerce tanrıları olduğu fikrini ve kısacası politeizm kuramını kabul etmemiz gerekir. Oysa eski Türklerin **Tek Tanrı** inancında olduğu, elde olan malzemelerle tasdik edilir. Ayrıca araştırmacıların büyük çoğunluğu Türklerin Tek Tanrılı olduğu görüşünde birleşirler.

On Birinci Bölüm

Türk Mitolojisinde Astral Kült

11. 1. Genel Giriş

Astral kültün (semadaki cisimler hakkındaki anlatıların) Türklerde (proto Türk, Göktürk ve sonrası) geniş yayılması atlı göçebe dünya görüşü ile desteklenmektedir:

1. Hayvancı bir milletin astrolojik bilgileri, en azından gündüzleri ve geceleri hayvan sürülerini otlaktan ağıla, yazlıktan kışlığa götürebilmelerine, yardımcı olacak kadar bilmeleri gerekirdi.
2. Gökbilimi ile ilgili sözlü edebiyatta, kaya üstü ve duvar resimlerinde ve piktogramlarında yeterince bilginin mevcut olması, bir zamanlar Ay merkezli inanç sisteminin Türkler tarafından kabul görmüş olması ile ilgilidir.

Çin kaynaklarından ve etnografik verilerden alınan bilgilere göre Türkler, bugün belli olan gezegenleri ve yıldız kümelerini bilirlerdi. Nitekim astral mitte bu gezegen ve yıldızların konar-göçer psikolojisi açısından özellikleri, ayrıntılı bir şekilde hem sözlü kültür, hem de görsel nesneler bağlamında ifade edilmiştir. Kaynakların tanıklık ettiği kadariyle Türklerce bilinen gezegenleri ve yıldız takımlarını aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür:

Kün
Ay
Ongay, bir diğer adı *Karakuş* (Jüpiter, İslamî edebiyatta Müşteri)
Oot Yultuz, bir diğer adı *Kürüd* (Mars, İslamî edebiyatta Merih)
Suv Yultuz, bir diğer adı *Arzu* (Merkür, İslamî edebiyatta Utarid)
Sarıg Orungulug, bir diğer adı *Sekentir* (Satürn, İslamî edebiyatta Zühal)
Erlig/Erlik, bir diğer adı *Çolpan* (Venüs, İslamî edebiyatta Zühre)
Altın Kazık/Temir Kazık (Kutup Yıldızı)
Sin (Antaras)
Ülker (Süreyya)
*Yitike*n (Büyük Ayı)
Samanyolu

On İkinci Bölüm

Gök Tanrı'dan Antropomorflaşmış Şaman Tanrısı Ülgen'e Geçiş: Türk Mitolojisinde Demiurg (Demiurgos) Problemi

12. 1. Sıfat ve Fonksiyonları Açısından Ülgen

Şamanlığın Türkler arasında geniş yayılmasıyla Altay-Sayan halklarında (Altaylılar, Tuvalar, Hakaslar, Şorlar, Kumandinler, Teleütler, Beltirler, Sagaylar vb.) en yaygın ve meşhur tanrı seviyesine **Bay Ülgen** gelmiş oldu. Zamanla Ülgen, Gök Tanrı inancını sıkıştırmaya ve onun yerini almaya başladı. Gök Tanrı ile hiçbir ilişkisi olmayan ve Gök Tanrı'ya sunulan kurban merasimine katılmayan Şamanlar, Ülgen'i onun yerine geçirmekle bu ruha sunulan kurban merasiminin de baş yöneticisine çevrilmiş oldular. Ülgen'in eski Türk mitolojik düşüncesinde yer almadığı, Şaman folklorunun objesi olduğu bu hami ruhun eski ve Orta Çağ yazılı kaynaklarında isminin geçmemesi ile de onaylanır. Diğer taraftan Orta Asya ve Sibirya Türkleri Ülgen adında tanrı veya koruyucu ruh tanımazlar. Hatta bazı güney Altay seokları (Altayca soy'a "seok" denilir) baş Tanrı olarak Ülgen'i tanımaz ve ona tapmazlar. Ülgen'i baş Tanrı olarak gören diğer Altay-Sayan halklarının inancına göre de o, mutlak kudret sahibi olan **Kögö Mönkö/Kege Menge'**nin (Gök Tanrı) oğludur. Şamanların Ülgen'e müracaatla söyledikleri duada (alkış) da Ülgen'in, Kögö Mönkö (ebedî gök) tarafından yaratıldığına önem verilir:

Üstyügünin üç sürgek
Üç ocoktu Bay Ülgen
Kögö Mönkö jarılgan
Kök syürgekten yekelgen[1]
(Üste üç ateşli gök
Üç kutsal ocaklı Bay Ülgen
Kögö Mönkö tarafından yaratılan
Mavi gök tarafından oluşturulan)

[1] Karunovskaya L.E., *age.*, s.175

On Üçüncü Bölüm
Şaman Mitolojisinin Benimsediği Bir Ölüm Ruhu - Erlik/Erklik

13. 1. Hayat-Ölüm Felsefesi Kavramında Erlik

13. 1. 1. Mitolojik Düşünceden Tarihî Şuura Geçişte Erlik

Mitolojik sistemlerde hayatın ve ölümün tanrıları olarak tasarlanan varlıklar genelde düalist düşüncenin mahsulü gibi yorumlanır. Antropomorflaşmış ölüm ruhu olan Erlik, Türk mitolojisinde en çok Şaman tasarımına uyarlanan mitolojik varlıktır. Genel anlamda ölüm meleği olan veya ölüler dünyasını yöneten mitolojik varlığın Türk mitolojisinde eski şekliyle kalmamasının bir sebebi de Şaman dünya görüşünün kabul edilmiş dinlere kadar sergilemiş olduğu sosyo-kültürel dokudur.

Orhun-Yenisey ve erken dönem Uygur abidelerinde ismi geçmeyen, ancak **Erklik** şeklinde Abakan yakınlığında bulunan ve 711 yılında yazıldığı tahmin edilen Altın Köl yazıtında ismi bulunan ve H. N. Orkun'un farklı bir şeklide, **erlik** kelimesini **kudret** olarak tercüme ettiği cümle şöyledir: *"Tört inilgü ertimiz bizni erklig adırtı yıta."* (Dört küçük kardeşli idik; bizi kudret ayırdı; ne çare.)[1] Kudretin kardeşleri ayırabileceği varsayımını bir tarafa bırakmış olursak, ölümün veya metinde yazıldığı gibi Erklik'in kardeşleri ayırdığı hem mezar taşının ruhundan hem de eski Türk mitolojisinde Erlik'in başlıca görevinin insanları birbirinden ayırmak, dolayısıyla öldürmek olduğu olgusu göz önünde bulundurulduğunda tercüme, "Dört küçük kardeş idik bizi Erlik ayırdı, ne çare", şeklinde olur. Bu Erlik mitolojik varlığın yazılı kayıtlarda tespit edilen en eski varyantıdır.

---

[1] Orkun H.N., *Eski Türk Yazıtları,* s.512

On Dördüncü Bölüm

Töz/Tös, Ongon, Tangara, Eren, Yaik/Caik Kavramları

14. 1. Töz/Tös Anlayışının Özellikleri

Töz/tös, ongon, tangara, eren kavramları Türk mitolojisinde özel bir kategori oluşturmakta ve zaman zaman karışık fikir ve görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmaktadır. Birbirileri ile farklı tarafları olduğu kesin olan bu anlayışların birleştirici noktası atalar kültü ile ilişkili olarak şekillenmesidir. Ancak başlangıçta bu kavramların hayvan kültü ile alakalı olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim bugün dahi tözlerin, erenlerin, ongonların hayvan tasvirleri ile putlaştığı göz ardı edilemez. Bu da ilk atalar kültünün zoomorfik algılanış şekli ile alakalıdır. Mitolojik olguların canlı şekilde yaşadığı kategorilerden birini oluşturan töz/tös, ongon, eren kültü genelde Altay-Sayan ve Sibirya Türklerinde, özelde Orta Asya ve Anadolu Türklerinde varlığını sürdürmektedir. Bugün ister Orta Asya'da, ister Azerbaycan'da, isterse de Anadolu'da her ne kadar işlevi eğlence kodu üzerine geçirilmiş olsa da kukla oyunları ve kukla geleneği töz/tös kültü ile bağlantılıdır. Aslında tasvir ettiği varlığın canlandırılması olarak algılanan kuklaların biçimlenmesinde gizli bilgilere dayalı ritüellerin baş köşeyi işgal ettiğini de göz ardı etmek mümkün değildir.

A. Anohin'in Altay Türklerinden yazıya aldığı bir derlemesinde **töz/tös** kavramı hakkında verilen bilgide, büyük olasılıkla başlangıçta mevcut olan ve tösler adı alında kast edilenin, aslında insanın oluşmasından önceki dönemde var olan varlıkları konu aldığı vurgulanmıştır. Nitekim Altaylı Türkler dağa, suya, ormana vs.'ye de **töz/tös** derler. Altay-Sayan Türkleri her şeyin yüce Tanrı tarafından yaratıldığını bildikleri halde, töz/töslere "ezelden var olan" anlamını yüklemekle, onların yaratılmadığına işaret etmektedirler. Bu halde töz/tös'le kast edilen asıl, öz, kaynak gibi anlamlar evrenin başlangıç aşamasında mevcut olan nesnelerdir, sonucunu çıkartmak mümkündür. Keli-

TURKIC MYTOLOGICAL SYSTEM
(TURKIC MYTOLOGICAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF ONTOLOGY AND EPISTEMOLOGY)
SUMMARY

Mytology is the dialectic of a living and embracing past, realized in language, ritüel and in pictures. Mytology is the first and main source of a nation's national thought, psyhchology, and its own characteristics. In general, it is a system of grasping the world that is directly related with the life, and it is a world view shaping this thought. In other words, myth is the sytagmatic transformation of the paradigm. Mytology is the hidden and sacred knowledge of it and it can be explained by means of the codes in mind. Mytological mind is the narration of this cosmological knowledge told in codes, cyphers and symbolic language. Mytology is the inherited knowledge of the past and prophecy for the future. The furure is written in the past, and this rule is the strongest determinant for mytological system, for this reason, sacred cosmological knowledge of the mytological age is kept alive by the esoterics in a way in which they are not contradicting the holy books of monothesitic religion.

In all situations, these images and symbols are in the service of the human to make contract with outer world: plants, animals, forests, stars and internal world: souls of the ancestors, lighted souls, underworld creatures only. Those who are able to uncover the secret of the rituel are those who know are insinuated are accepted into mytological ceremonies. Mytological imagination of the old Turks that plays touchstone role has a very important in shoping the national identity from the perspective of scientific researches. Without this point, it is quite difficult to classify and systematize the mytological texts, and to learn it is depend upon solving a series of problems. Texts that secure the mytological thought a very colorful, dispersed unsystematic, and put on paper very lately and not composed. Therefore, it is quite difficult to imagine the primitive form of the mytological phenemenons which are the outcomes of the accepted religions and cultural interactions.

The Turkic mytological system can be divided into two groups according to historical sources and field searches.

1. World model, hierarchy of the souls, cult of possessor, demonology and Mytological Mother projection.

2. Celestical religious- mytological system, cult a astral, cult of ancestry, and function of civilized heroizm.

Turkic mytology has not been evaluated in the context of formalistic schema in the level of semiotic, of the interrelation of their constituents, of the reconstruction of world model, and consciousness model. Mytology has not been the subject of a research in the context of the phylosoph of life and death, and of the secret of rebirth. A

DİZİN

Abaası 194, 203
Abakan Kan 53, 54
Adem 80, 105
Ahiret 28, 147, 149, 195, 310
Ak Ene 46, 77, 79, 80, 282
Akşam Yıldızı 271
Aldaçı 309
Aleviler 97
Algısçan Kizi 224, 227
Allah 70, 75, 81, 82, 85, 132, 136, 138, 141, 144, 146, 160, 176, 177, 185, 187, 188, 202, 215
Alp Er Tonga 162
Altay 29, 30, 36, 37, 41, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 57, 61, 63, 69, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 84, 85, 86, 88, 98, 101, 102, 105, 109, 114, 119, 153, 156, 157, 162, 164, 165, 175, 176, 197, 201, 202, 203, 204, 205, 210, 212, 214, 217, 219, 232, 235, 243, 249, 252, 257, 258, 262, 263, 265, 267, 268, 269, 274, 276, 277, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 300, 303, 304, 306, 307, 308, 309
Altay Buçay Destanı 177
Altay-Sayan 30, 36, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 74, 77, 79, 100, 112, 113, 152, 153, 169, 186, 193, 194, 233, 257, 281, 283, 304, 309
Altın Dağ 102, 274
Amerika 31, 240
Anadolu 22, 30, 97, 98, 128, 187, 251, 256, 265
Androjen 297, 307
Anti-Demiurg 87, 109, 304
Antropomorfik 36, 38, 151, 174, 179, 258
Arap 19, 30, 156, 204, 212
Arbor Mundi 55, 56
Arketip 40, 72, 87, 165, 167, 179
Arsan Duolay 30, 47, 52, 194, 300
Aru Neme 203
Aru Tös 203, 235
Aşina 155, 156, 157, 159, 161
Ataerkil 109, 150
Atalar Kültü 68, 174, 195, 218
Avcılık 94
Avesta 77
Avrupa 19, 24, 151, 155, 163, 251, 260, 283
Axis Mundi 41, 54, 55
Ay Kağan 176, 251
Ay Merkezli İnanç 60, 61, 176, 178, 221, 246, 247, 248, 249, 256, 274, 276, 277, 278, 298
Ay Tanrı 176, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 255, 276, 279
Aza 191, 194
Azerbaycan 30, 81, 88, 95, 96, 97, 98, 99, 118, 128, 152, 158, 161, 170, 179, 184, 185, 187, 188, 234, 237, 238, 239, 242, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 270, 271, 279, 280, 291, 298, 309
Aztek 114, 136
Baydara 62, 152, 293
Beltir 29, 152, 202, 219, 229, 231
Besütun 21
Birinci Modelleştirici Sistem 27
Biseksüel 307
Bizans 19, 151, 174, 201, 205
Boğa 37, 56, 61, 62, 65, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 221, 240, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 262, 265, 276, 277
Bozkurt 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 166
Bozkurt Destanı 157
Börteçine 157
Buda 21, 130
Budizm 20, 21, 114, 131, 168, 213, 302
Buka Han 171, 256
Buka-Noyon 172
Bulgar 35, 84, 212, 234, 259
Buryat 29, 45, 86, 161, 193, 194, 215, 263, 267, 269, 271, 296, 297
Büyük Ayı Burcu 265
Caynizm 131
Cem 16
Cengiz Han 159, 200, 213

Cılga Haan 113
Çang-li 234
Çelkan 152
Çığrı 59
Çiğil 162
Çin 19, 35, 38, 43, 44, 45, 65, 66, 67, 74, 75, 76, 80, 118, 154, 155, 156, 158, 162, 168, 186, 201, 204, 208, 217, 218, 219, 220, 221, 233, 234, 235, 238, 246, 249, 255, 259, 263, 268, 272, 273, 276
Çolpan Yıldızı 188, 264, 270
Çuvaş 30, 207
Dabbetü'l Arz 126, 137, 138, 139, 140, 141, 143
Dağ 30, 37, 49, 55, 57, 153, 165, 166, 167, 171, 186, 187, 193, 197, 213, 217, 218, 220, 222, 223, 231, 239, 256, 291
Dan Yıldızı 258, 270, 271
Deccal 137, 142, 143, 146
Dede Korkut 44, 67, 82, 83, 84, 119, 136, 137, 175, 201, 273
Dede Korkut Kitabı 44, 83, 175
Demiurg 79, 80, 86, 87, 89, 101, 102, 105, 109, 121, 235, 239, 283, 284, 285, 296, 304
Demonoloji 14, 19, 25
Deus Otiosus 101, 200, 213, 214, 215
Diakron 14, 91, 178, 296
Diakronik Planda 29
Diakron Yapı 14
Dikotomik 31, 42, 77, 87
Dini Sistemler 11, 73
Divanü Lugati't Türk 74
Dominant Unsurlar 24, 71, 77, 101
Düalizm 42, 77, 79, 302
Dünya Ağacı 49, 53, 55, 56, 57, 65, 170
Dünya Direği 55
Dünya Modeli 19, 27, 28, 29, 31, 40, 42, 43, 45, 59, 60, 63, 71, 90, 94, 191, 259, 269, 270
Dünyanın Sonu 18, 73, 80, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 127, 129, 132, 133, 145, 268, 282, 283
Dünyanın Yaratılması 36, 76, 78, 80, 101, 303
Ecdat Kültü 14, 151, 170, 174, 176, 179, 195
Ecdat Ruhları 30, 151, 174, 195
Ece 80, 105
Ehrimen 77
Enem Yayuçi 293
Eren 204
Ergenekon 157, 164
Erlik 30, 52, 77, 78, 79, 80, 84, 86, 87, 102, 103, 104, 105, 109, 112, 117, 118, 121, 122, 125, 126, 127, 153, 158, 164, 176, 191, 194, 210, 239, 246, 273, 284, 285, 291, 292, 295, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310
Er Sogotoh Elley 82, 169, 170
Eskatolojik Mitler 25, 70, 114, 115, 116, 120
Etkerey 305
Etkerler 305
Etnik-Medeni Sistem 21
Evren 24, 29, 31, 35, 45, 47, 51, 53, 59, 60, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 74, 81, 83, 84, 90, 116, 210, 297
Ezoterik Bilgi 65, 78, 82, 115, 122, 135, 136, 141, 144, 210, 218, 255, 290
Fars 19
Felsefi-İdeoloji Öğe 11
Fin-Ugor 24, 83, 87, 88, 100, 240, 269, 271
Gautama Sakyamuni 21
Geleneksel Toplumlar 72, 73
Gizli Bilgi 15, 26, 28, 29, 259
Gök Tanrı 14, 19, 23, 24, 25, 57, 61, 79, 87, 101, 166, 179, 190, 191, 192, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 245, 248, 251, 268, 269, 273, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 292, 296, 297, 302
Göktürk 34, 44, 63, 66, 159, 161, 164, 197, 210, 234, 246, 253, 256, 272, 278, 301
Greko-Latin Mitleri 13
Güneş Merkezli İnanç 248
Güneş Miti 248, 277
Hakas 29, 152, 175, 203, 214, 263, 300, 307
Hami Ruhlar 30, 190, 193, 201, 309
Han Tigir 212
Havva 80, 105
Hazar 216, 234, 252
Hesap Günü 147, 148
Hıristiyanlık 20, 23, 24, 81, 114, 131, 133, 138
Hızır 163
Hindistan 21, 130, 248, 249, 252, 253
Hint-Avrupa 61, 243

Hint-İran Mitolojisi 21
Horasan 35
Hun 32, 66, 85, 151, 154, 155, 156, 159, 160, 162, 171, 201, 204, 210, 234, 247, 254, 255, 256, 272, 276, 278
Hürmüz 77
Hz. Ali 99, 138, 159, 212
Hz. Hızır 97
Hz. Muhammed 133, 135, 145
Hz. Peygamber 138
Işık 30, 31, 41, 46, 47, 49, 50, 54, 57, 61, 105, 162, 166, 171, 178, 180, 192, 194, 201, 202, 206, 211, 239, 241, 248, 261, 265, 274, 277, 282, 284, 285, 289, 295, 302, 305, 308
İkinci Modelleştirici Sistem 27
İkizler Miti 86, 302, 304
İlk Ata 151, 170, 179, 195
İnga 114
İnisiyasyon 15, 128
İran Mitolojisi 21
İsa 26, 120, 133, 142, 143, 144, 145, 164, 250
İslam 20, 23, 24, 32, 45, 50, 71, 81, 82, 97, 114, 131, 133, 134, 137, 138, 143, 144, 145, 152, 165, 176, 178, 182, 200, 202, 215, 251, 255, 270
İslamiyet 20, 45, 88, 98, 164, 165, 174, 185, 195, 214, 269
İsrafil 100, 146, 147
İye Kültü 14, 19, 24, 195
İzah Edici Mitler 181, 182, 184, 186
Kaçin 29, 152, 219, 227
Kadır Han 112
Kagır Han 303
Kalgançı Çak 80, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 132, 133, 149
Kaos 55, 65, 69, 70, 72, 82, 83, 84, 89, 90, 116, 121
Karaçay-Balkar 37, 89, 90, 205, 206, 236, 258, 264, 266, 270
Karakuş Burcu 267
Kara Neme 203
Karaş 126
Kara Tös 203
Karluk 162
Karşıt 294
Kartal 50, 56, 166, 182, 294
Kayra Kan 45, 60, 79, 88, 205, 225, 282, 283
Kazak 39, 67, 119, 152, 238, 270
Kerbalık 60
Kerey 78, 127
Kervan Kıran 258, 271
Kıpçak 153, 162, 178
Kırgız 67
Kıyamet 114, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 144, 149, 164
Kıyamet Alametleri 135, 141, 142
Kitab-I Dede Korkut 40, 58, 278
Koço 155, 166
Kolektif 27, 28, 76, 168
Korkut Ata 119
Koruyucu Ruhlar 190, 191, 193, 201, 241
Koybal 152
Kozmik Bilgi 11, 15, 16, 26, 28, 29, 81, 85, 86, 88, 90, 91, 100, 104, 115, 116, 121, 125, 127, 128, 130, 133, 136, 149, 182, 208, 218, 247, 258, 263, 269, 273, 274
Kozmik Dağ 55
Kozmik Düzen 150, 204
Kozmik Eksen 55, 57
Kozmik Felaket 118, 120
Kozmik Hafıza 28, 60, 129, 131, 218, 248, 259
Kozmogoni 38, 72, 73, 76, 77, 91, 115, 153
Kozmogonik Mitler 24, 47, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 82, 114, 181, 258, 282
Kozmoloji 25, 73, 76, 91
Kozmos 24, 31, 37, 55, 65, 72, 73, 88, 89, 90, 100, 116, 122, 177, 261
Kögö Mönkö 301
Kögö Mönkö Adazı 212, 214, 215
Köken Mitleri 75, 182, 185, 186, 187, 188, 189
Körmesler 30, 52, 194, 235, 309
Köroğlu 163, 164, 166, 170
Köroğlu Destanı 170
Kuday 46, 79, 209, 213, 214, 283, 284
Kumandin 152, 203, 296, 300
Kuran-I Kerim 132, 135, 140, 141, 143
Kurbanlık Hayvan 221, 226, 231, 286
Kurban Merasimi 200, 219, 223, 233
Kurban Sunma 151, 183, 195, 217, 219, 220, 221, 223, 231, 232, 233, 286, 287, 291
Kurt 128, 137, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 172, 174, 175, 178, 180, 258, 265, 267

Kurtarıcı 123, 127, 130, 131, 143, 145, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 175, 176, 178, 259
Kurtuluş Doktrini 130, 143, 145, 146
Kutadgu Bilig 44, 64, 74, 259, 260, 277
Kutsal Âlem 28, 175, 290, 296
Kutsal Bilgi 15, 18
Kutsal Dişi 297, 307
Kutup Yıldızı 57, 121, 268, 269
Küçük Ayı Burcu 265, 266
Kül Tigin 34, 63, 235
Kültür Ekolojisi 11, 24, 65, 164, 247, 309
Kültür Öğeleri 13, 28
Küreselleşen Dünya 11, 13, 14
Küreselleşme 13
Lamaizm 23, 24, 73, 284
Lebed Tatarları 109, 209, 295
Maddi Kültür 16
Mağara 153, 168, 218, 239
Mahşer 122, 132, 133, 146, 148, 310
Makro-Kozmos 27, 31, 60
Manas Destanı 44, 75, 166, 251
Mancu 24, 238
Mangdışire 127, 291, 306
Mangıdışıre 60
Manihaizm 20, 73, 74, 213, 302
Maveraünnehir 35
Maya 114, 136
Mayana 46, 296
Maytere 46, 78, 102, 103, 109, 127, 130, 158, 291
Mehdi 71, 143, 144, 145, 146, 149, 164
Mekan 39
Menşe Mitleri 25, 150, 152, 153, 158, 164, 166, 168, 170, 304
Merkez 16, 42, 43, 44, 54, 57, 58, 66, 67, 69, 218, 245, 254
Mısır 19, 82, 114, 248, 249, 251, 253, 277
Mikro-Kozmos 27, 31, 60, 61, 89, 101, 121
Milli İdeoloji 11, 190
Milli Kültür 11, 24, 165
Milli Kültürel 39
Milli Kültürel Olgu 39
Millî Psikoloji 15
Milli Şuur 190
Millî Tefekkür 15
Mitolojik Ana 14, 19, 23, 24, 25, 30, 37, 63, 165, 190, 191, 233, 248, 249, 250, 258, 296, 297, 302, 307, 309, 310
Mitolojik Çağ 28, 67, 68, 191
Mitolojik Düşünce 13, 26, 27, 52, 60, 64, 67, 71, 75, 84, 95, 98, 99, 101, 118, 119, 122, 132, 137, 174, 176, 193, 194, 213, 218, 235, 250, 278, 281, 301, 304
Mitolojik Kategoriler 24, 79, 115, 132, 150, 181, 182, 191
Mitolojik Metinler 14, 18, 19, 25, 30, 35, 36, 39, 45, 53, 60, 81, 84, 86, 101, 114, 122, 169, 172, 197, 202, 205, 209, 263, 266, 278, 306
Mitolojik Olgular 13, 14, 19, 20, 35, 72, 120, 145, 152, 153, 208, 272, 310
Mitolojik Sistem 11, 14, 15, 21, 60, 69, 73, 78, 153, 175, 197, 199, 212, 245
Mitolojik Şuur 17, 24, 31, 59, 76, 115, 191, 202, 235, 296, 297, 304
Mitolojik Tasavvur 18, 37, 42, 47, 54, 89, 192, 194, 262, 268
Mitolojik Tefekkür 18, 163, 189
Mitraizm 20
Moğol 24, 29, 30, 45, 54, 88, 151, 156, 158, 165, 169, 171, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 202, 203, 208, 255, 258, 263, 265, 267, 271, 273, 296, 297
Musa 139
Musevilik 114, 131
Nestoriyanlık 20
Oğuz 32, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 59, 62, 63, 65, 67, 82, 118, 119, 137, 151, 152, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 195, 198, 213, 235, 249, 251, 256, 259, 263
Oğuz Kağan 32, 35, 36, 39, 40, 42, 59, 63, 82, 151, 157, 160, 161, 163, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 213, 235, 249, 251
Oğuz Kağan Destanı 35, 44, 67, 152, 158, 162, 163, 174, 175, 178, 263
Ongon 175, 193
Orhun-Yenisey 32, 44, 45, 47, 52, 66, 74, 76, 79, 92, 151, 161, 163, 193, 197, 202, 208, 231, 277, 286, 298, 299
Orta Asya 30, 37, 41, 54, 61, 64, 74, 81, 92, 97, 98, 152, 162, 166, 174, 195, 203, 247,

255, 256, 258, 259, 262, 268, 276, 277, 281, 291, 295, 298
Orta Dünya 29, 47, 52, 192, 193, 194, 208
Öd Tengri 92
Öküz Kurbanı 37, 276
Ölüm Ruhu 299, 300, 302, 306, 309
Ötüken 69, 217, 220, 298
Paradigmatik 17, 20, 27, 28
Paradigmatik Planda 17, 20
Payana 283
Post Mitolojik 13
Post Ritüelistik 13
Post Şamanlık 13
Pozitifist Anlayış 18
Pozitifist Bilimler 18
Pura 292
Renk Sembolü 34, 165, 178, 197, 221
Ritüel 19, 25, 27, 36, 39, 61, 68, 119, 164, 167, 168, 182, 183, 195, 217, 219, 220, 222, 232
Rus 19, 20, 24, 85, 114, 162, 178, 283
Sabir 205, 234
Sahib Ez Zaman 71, 146
Salname 39
Samanyolu 246, 271, 272
Semavi Ruhlar 30, 86, 202
Sembolik Dil 16, 28
Senkretik 20, 21, 114, 139, 168, 174, 247
Senkron 91, 165, 178, 296
Sentagmatik 15, 17, 27, 28, 61, 63, 195
Sentagmatik Planda 17, 61
Sibirya 54, 57, 61, 62, 82, 85, 86, 88, 98, 114, 165, 167, 169, 176, 204, 233, 258, 267, 278, 281, 300, 307
Soo Kan 53
Sosyo-Ekonomik 94, 95
Sosyo-Kültürel 54, 97, 98, 109, 150, 152, 153, 206, 249, 299
Soyot 205
Sözlü Kültür 27, 76, 85, 246, 263, 272
Sur 146, 147, 212, 213, 221
Suvar 216
Suyla 290, 291, 292
Süleyman 137, 138, 139, 182
Sümer 19, 82, 114, 237, 240, 249, 254
Süt Ak Göl 46, 47, 289, 309
Şaman 19, 23, 25, 36, 45, 46, 48, 55, 57, 60, 73, 87, 96, 119, 122, 125, 127, 131, 132, 153, 164, 166, 169, 170, 175, 178, 191, 193, 194, 195, 202, 203, 205, 208, 210, 212, 215, 220, 223, 226, 232, 233, 255, 263, 265, 278, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 302, 303, 304, 305, 307, 310
Şaman Folkloru 19
Şamanlık 23, 60, 73, 75, 204, 208, 213, 223, 286, 294, 296, 302
Şeytan 85, 86, 103, 109
Şor 151, 153, 175, 203, 239, 241, 256, 284, 296, 300
Şu 201, 204, 250, 254, 257, 268, 272, 302
Takvim Mitleri 24, 27, 92, 94, 95, 98, 99, 181
Talay Kan 53, 54
Tangara 29, 201, 202, 203, 204, 212
Tanrı 19, 23, 45, 55, 59, 60, 61, 65, 69, 70, 79, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 97, 101, 102, 104, 105, 110, 115, 119, 122, 125, 126, 127, 128, 133, 145, 152, 153, 154, 158, 160, 161, 164, 166, 168, 178, 180, 183, 184, 191, 192, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 255, 257, 261, 262, 268, 274, 277, 278, 281, 282, 283, 284, 286, 289, 296, 300
Tanrıcılık 24, 57, 191, 197, 199, 208, 215, 223, 236, 243, 245, 247
Tanrıoğlu 154, 158, 160, 161, 166, 170, 172, 174, 176, 178, 179, 197, 256, 259, 269
Tarbagatay Kırgızları 263, 265
Targın-Nama 110, 111
Tarihe Kadarki Şuur 11
Tatar 100, 207
Telengit 152, 300
Teleüt 29, 123, 203, 277, 286, 300
Temir Boko 259, 269
Temir Kan 53
Temir Kazık 54, 55, 57, 60, 121, 246, 247, 258, 259, 261, 267, 268, 269, 285, 290, 292
Tengri Han 205, 210
Tevrat 79, 82, 105, 135
Tibet 24

Tigir Tayi 221
Törüngey 80, 105, 109
Töz/Tös 186, 195
Tsinler 38
Tufan 49, 80, 83, 116, 118, 123, 128, 186, 291
Tunguz 83, 238, 263
Tuva 29, 175, 203, 214, 307
Türeyiş Mitleri 25, 100, 101, 102, 103, 105, 109, 110, 251
Türkiye 13, 152, 179, 234, 237, 238, 239, 262, 270
Türk Kozmogonisi 77, 82, 83, 88, 91
Türk Mitolojisi 11, 14, 19, 20, 24, 28, 35, 45, 50, 52, 57, 60, 63, 65, 73, 76, 82, 89, 91, 101, 105, 110, 112, 116, 123, 131, 133, 134, 137, 143, 149, 150, 151, 154, 168, 170, 176, 182, 185, 193, 194, 196, 197, 207, 208, 214, 220, 236, 240, 245, 247, 256, 259, 262, 266, 273, 274, 283, 286, 289, 295, 299, 300, 302, 304
Türk Toplumu 16, 45, 61, 109, 153, 204
Tyen-Li 234
Uluk Türük 59
Uluu Toyon 47, 48
Umay 164, 167, 168, 207, 210, 251, 289, 309
Uryanhay 123
Utkuçı 290, 292
Uygur 29, 35, 39, 63, 76, 155, 163, 166, 170, 171, 172, 174, 175, 204, 214, 244, 250, 255, 263, 277, 278, 299, 300
Üç Kurbustan 79, 284
Ülgen 30, 45, 46, 47, 50, 53, 56, 60, 61, 77, 78, 79, 80, 87, 88, 101, 102, 103, 104, 109, 110, 111, 117, 118, 122, 127, 153, 158, 167, 205, 209, 210, 213, 214, 235, 239, 255, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309
Ülgenler 30, 282, 285, 289
Ülker 43, 121, 188, 246, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 268
Ülüş 39
Yağma 162
Yakut 29, 36, 42, 44, 48, 49, 50, 51, 63, 74, 77, 84, 86, 100, 101, 113, 114, 161, 164, 167, 169, 170, 175, 193, 194, 201, 202, 203, 214, 233, 235, 252, 254, 255, 263, 267, 278, 279, 291, 306
Yakutlar 97
Yara-Çeçen 110, 111, 112, 113, 300, 305
Yayık 53, 97, 285, 288, 289, 290, 291, 296, 309
Yayuçi 46, 289, 307, 310
Yecuc-Mecuc 141
Yengi Gün 98
Yeraltı Dünyası 30, 51, 52, 192, 194, 273, 308
Yer Ana 172, 190, 249, 296, 297
Yer-Sub 30, 164, 193, 231
Yıldız Kültü 258, 267
Yitiken 246, 258, 261, 265, 266
Yo Kan 53, 54
Yukarı Dünya 44, 46, 47, 56, 62, 192, 197
Yunan 19
Yüryüng Ayıı Toyon 30, 47, 48, 49, 50, 77, 89, 101, 202, 205, 213, 233, 235, 255, 278
Zerdüşt 21, 22, 23, 77, 131, 173, 303
Zerdüştilik 20, 21
Zoomorfik 35, 36, 37, 38, 39, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 151, 174, 193, 195, 248, 256, 265